

Jergovićev bijeg i ironija kao rješenja sukoba identiteta

Nebojša Lujanović

Sveučilište u Splitu, Hrvatska

This paper analyses the author whose literal work is reaction to issues of identity which are difficult to answer. Miljenko Jergović's opus is not a search for answers and explanations (there are no indications in the text that the author has ambition to give any kind of answer), but attempt to find own peace in the social – cultural climate which demands commitment, and is, paradoxically, established on three (or even more) identities grown together. Jergović brings to light false stability and strict limitation of identity, occasionally laughing at their illusion, separation and exclusiveness. He uses irony that breaks the boundaries between identities, plays with their so-called self-sufficiency through short and effective examples of personal names. In Jergović's poetic, that symbol of identity is a way of proving inability to separate identities. When the question of personal tragedy, which comes from confrontation of identities, becomes too painful to answer by irony, Jergović will reach for nostalgic and peaceful scene of Dalmatia, idealizes area without confrontations. That is how this author finds his way out from enchanted circle of questions without answers – in irony and Dalmatia. Because, laugh and salty air is the best way to heal wounds caused by cruel nonsense of hate and war.

1. UVOD

U uvjetima sukoba identiteta na globalnom planu, a naročito u služenom društvu na prostoru Bosne i Hercegovine gdje se miješaju čak tri ili četiri identiteta, sve su brojniji autori koji zauzimaju stav nepripadnosti. Taj stav se sve više pokazuje kao jedini mogući izbor koji uključuje humanost, priznavanje razlika i uvažavanje drugog, budući da su noviji povijesni događaji (politika sukoba, širenja ideologije i mržnje) pokazali kako je, nažalost, gotovo nemoguće osjećati pripadnost, odanost i privrženost svom identitetu, a da to ne podrazumijeva barem u najmanjoj mjeri negativne osjećaje prema tuđem susjednom identitetu, ma koliko on imao dodirnih točki s prvim.

Miljenko Jergović je autor koji se na ovim prostorima bivših jugoslavenskih republika kroz svoja djela najjasnije izjasnio za neizjašnjavanje o svojoj pripadnosti. Pored toga je i najsustavnije radio na konstrukciji jednog hibridnog identiteta u kojem spaja strane između kojih se ne može i ne želi odlučiti. Čvrsto se opredjeljuje na jednu vrstu interkulturalnog bosanstva koje odbija svesti na jednonacionalnu mjeru (Novak, 2004: 253). Da ne bi bilo zablude, on je sasvim svjestan napetosti i

sukoba koji su sastavni dio tog hibridnog identiteta u kojem stanje nije ni malo idilično. Kao i mnogi autori prije njega (npr. Andrić), ne nalazi smisao niti uzrok tom sukobu, tako da će iz svih njegovih redaka izbijati besmisao koji obuhvaća u prvom redu sukob između hrvatskog i muslimanskog identiteta, a zatim i ostalih (srpskog i židovskog). Jergović će tražiti izlaz na dva načina: ili njegovim ismijavanjem kroz ironijsko poigravanje s imenima, ili bijegom u Dalmaciju kao imaginarni idealizirani prostor.

2. ILUZIJA O ČISTOM IDENTITETU

U prvom redu je potrebno shvatiti autora čiji su tekstovi predmet ovog rada u pravom svjetlu, naravno po pitanju identiteta. Vjerojatno na prvi pogled Jergović i slični autori sa svojim odabirom hibridnog identiteta izgledaju kao skandalozne pojave koje narušavaju čistoću i jasnu određenost identiteta kao glavnog uporišta nas pojedinaca, temelja za koherentnost naše osobe, unutarnjeg svijeta te aparata pomoću kojeg promišljamo i klasificiramo svijet oko sebe (podjela na naše i njihove, osjećaj pripadnosti koji nam pruža bliskost s našima, utočište i potpora, te ostale sociološke i psihološke dobrobiti od identiteta kao proizvoda koji konzumiramo). S obzirom na navedene pozitivne posljedice identiteta na pojedinca, razumljivo je, iako ne opravdano, zašto su mnogi skloni autore koji brišu granice između identiteta promatrati kao subverzivne prijestupnike koje je potrebno marginalizirati ili zanemariti.

Da bi se odmah opasnosti krivog shvaćanja navedene problematike svele na minimum, dovoljno je ustvrditi kako je slika identiteta koja prevladava u svijesti pojedinaca kao homogena, čista, stabilna pojava samo iluzija, ideološka projekcija prilagođena potrebama struktura moći. Brojni su autori¹ koji napominju kako autonoman identitet ne postoji, a što je najvažnije, i sam identitet je unutar sebe proturječan, podvojen, te se sam prema sebi može odnositi kao prema drugome.

Najznačajniji autor koji je doveo u sasvim novi odnos Istok i Zapad kao dva najveća sklopa identiteta je Edward W. Said u svome djelu *Orijentalizam*. Orijent, Istok, taj omraženi drugi u koji su Europljani smještali sve ono što nisu priznavali kao dio sebe, po Saidu je potreban Europi da se uopće izgradi kao identitet, da uspostavi svoje *ja* (Said, 1999: 10). Orijent je negativna slika Europljanina, u njega je Europljanin precrtao dio svog identiteta čije postojanje ne želi priznati – tako se planski konstruirao stereotip i ljudima s Istoka kao dvoličnim, prevrtljivim, sirovim, krvoločnim, pretjerano emocionalnim, letargičnim osobama, te općenito

¹ Neki od tih autora su: Said, Derrida, Bhabha, Kovač itd.

Istoka kao prostora mraka i nagona. Destrukcija tog stereotipa pokazuje kako je jednom identitetu potreban drugi kako bi se oblikovao, te kako je taj drugi sastavni dio njega, a na kraju – tom drugom duguje i samo svoje postojanje.

Na sličan način nastaje i kulturna projekcija Balkana, koje je usput i poprište Jergovićeve konstrukcije identiteta. Sve se više govori o Balkanu kao području imaginarnog zemljopisa, kao jednom skupu značenja koje nadilazi stvarne zemljopisne granice i usko određivanje samim prostorom. Taj skup značenja je toliko negativno jednobojan i pristran, da bi se Balkan slobodno mogao nazvati kolektivnim podzemljem Europe. Balkan je ostao upamćen kao poluotok kojem se poznata početna granica (Grčka), smjer pružanja (preko Albanije), ali krajnja granica nije nikada točno određena. Do kud se pruža Balkan kao područje nagona, mračnih sila, onog najdubljeg, divljeg, neobuzdanog i životinjskog u čovjeku? Očito je Balkan univerzalna fikcija koja bi ostatak Europe trebala riješiti trauma i suočavanja sa samim sobom. To je mjesto strahotnog drugog, Balkan je iskonski barbarin (Paić, 2007: 149, 150). On je drugi koji je ustvari nepriznati dio nas.

Nakon argumenata koji pokazuju da je svakom identitetu potreban drugi, te da nije neovisan, postoje i argumenti koji pokazuju da identitet ne može biti niti čist i homogen. Derrida pokazuje kako ne postoji identitet koji bi se mogao nazvati posve i isključivo svojim. On je poput mreže u koju prodiru silnice sa svih strana, i tako sve zajedno čine njegovo tijelo. Identitet se kao prvo ne može razriješiti veza s drugim identitetima, a zatim niti veza sa sadašnjosti, svojom prošlosti i budućnosti (Derrida, 1999: 11, 12).² To znači da identitet ne možemo promatrati odvojeno u sinkronijskom ili dijakronijskom smislu: kulture su nastale kao rezultat vlastitog razvoja, ali i razvoja koji proizlazi iz razmjene odnosa s drugim kulturama.

Bhabha govori o sličnoj opreci koja postoji u samoj srži svakog identiteta tako da je većina obilježja koja mu se pripisuju samo ideološka projekcija. Ta nepostojeća obilježja su: teleologija progressa, homogenost, koherentnost, prostorna horizontalnost zajednice itd. (Bhabha, 2002: 170). Opreka koju on smješta u identitet kao njegovu rušilačku snagu je sličan spomenutoj opreci sinkronije i dijakronije. Prema Bhabhi, identitet ili nacija su podvojeni između pedagoške i performativne dimenzije. U prvom slučaju je nacija objekt nacionalističke pedagogije i temelji se na tradiciji naroda, a u drugom slučaju je nacija subjekt procesa označavanja i temelji se na naciji kao trenutnoj predodžbi (Bhabha, 2002: 165-170). Te dvije strane kao dva načina stvaranja nacije kao naracije u vječnom su sukobu,

² Iz predgovora Zdenka Zemana i Marka Zlomislića.

koegzistiraju kao svijje različite cjeline unutar jedne veće. I tako je Bhabha od homogenosti doveo pojam nacije do sasvim suprotne krajnosti. S obzirom na opisanu podvojenost, pitanje kulturne razlike u kontekstu nacije više se ne odnosi na njen odnos prema drugoj naciji, već prema samoj sebi i svome rascjepu (Bhabha, 2002: 170).

Da podvojenost subjekta i odnos prema sebi kao prema drugome postoji unutar samog identiteta, govori i Derrida u svom tumačenju kako nastaje identitet. To nastajanje se može ostvariti jedino ako je identitet u stanju izaći iz samog sebe i zatim sebe promatrati kao drugoga. Bilo na razini pojedinca ili na razini kulture, za uspostavu identiteta je nužan taj odnos prema sebi kao prema drugome. Kultura može reći *ja* ili *mi*, te tako poprimiti oblik subjekta, samo u ne-identitetu prema samoj sebi ili u razlici sa sobom. Ne postoji kultura niti kulturni identitet bez razlike sa sobom, bez kulture sebe kao kulture drugoga, kulture dvostrukog genitiva (Derrida, 1999: 47-48). Dakle, može se na kraju zaključiti da su glavna obilježja identiteta podvojenost, kulturna razlika kao njegov sastavni dio, zbog odnosa prema sebi i prema drugim identitetima, umjesto prezentirane homogenosti i autonomnosti.

3. ODABIR NEODABIRANJA

Povijesne okolnosti često tvore uvjete za jačanje ideoloških struja koje oblikuju vlastito viđenje identiteta i postavljaju ga kao jedino opravdano. Nastojanje da se identitet prikaže kao čista, homogena i autonomna konstrukcija koja za svoje postojanje ne samo da ne zahtijeva odnose s drugim identitetima, nego čak i negativan odnos prema njima (u smislu odvajanja, ograđivanja, pa čak i na kraju sukoba), bilo je aktualno na prostoru bivše Jugoslavije od same uspostave zajednice (zbog vječnog osjećaja nacionalne ugroženosti svih uključenih strana), a naročito zadnja dva desetljeća zbog izbivanja ratnog sukoba. Mnogi pojedinci su tada, svjesni ideološkog iskrivljavanja slike identiteta, zauzeli neutralnu poziciju i na zahtjev odabiranja strana odgovorili – neodabiranjem.

Jednoj od najsoženijih zajednica po pitanju identiteta, bosansko – hercegovačka, teren je na kojem Jergović gradi svoj hibridni identitet, prvenstveno od hrvatskih i muslimanskih primjesa, održavajući tako sraslost dviju kultura u jednu koja seže još od davnih kontakata slavenske osnove s turskim, arapsko – perzijskim kulturama (Kovač, 2001:149). Međutim, Jergović se ne zaustavlja na tome, nego povremeno upliće elementa i srpske i židovske kulture, a sve to čini kao odgovor na kulturnu klimu koja vlada na tom prostoru, a i šire. Naime, tu su vrlo jaki monološki politički projekti

i mononacionalne filološke opcije, te institucije nacionalnih država i kultura, koje nastoje u uvjetima društvene distolerancije unijeti razdor u tu multikulturnu zajednicu. A to su uglavnom i uspjeli prikazivajući čista jednonacionalna društva i kulture kao jedini mogući izlaz (Kovač, 2001: 150).

Jedan od najvećih boraca protiv takve politike i najglasnijih boraca sa stavom nepripadanja je ponovno Said. Iako se njegov stav odnosi na drugi povijesno – prostorni kontekst (on je živio u Jeruzalemu i Egiptu, a kasnije u Americi do kraja života), može se govoriti o sličnom mehanizmu, jer, kako tvrdi Kovač, ono što se u svjetskim integracijskim procesima događa globalno, u Bosni se događa lokalno (Kovač, 2001: 150). Said ponajprije ističe probleme koje osjeća na jezičnoj osnovi: «Oba su jezika oduvijek bila prisutna u mom životu, odjekujući jedan u drugome, ponekad ironično, ponekad nostalgичno, najčešće ispunjavajući i komentirajući jedan drugog» (Said, 2007: 13). Autor dosta iskreno i konkretno govori o svojoj unutarnjoj borbi da prihvati drugu, ali i očuva svoju kulturu koja je unutar prve bila shvaćana kao manje vrijedna. Trebalo mu je šezdeset godina da se vrati korijenima, arapskom identitetu i jeziku, bez srama i straha, nadvladavši sve ono što mu je usađeno američkim obrazovanjem (Said, 2007: 151).

Međutim, Said tu svoju složenu poziciju na kraju ne gleda kao zlu kob, nego kao blagodat koja mu omogućuje jednu sasvim novu perspektivu, proizašlu iz pozicije nepripadanja: «Danas mi se više ne čini toliko važnim niti poželjnim da nekamo pripadam. Bolje je ne pripadati, ne posjedovati kuću i nikad se nigdje ne osjećati potpuno kao kod kuće (...) povremeno sebe doživljavam kao nakupinu pokretnih struja. To mi je draže od ideje solidnog i čvrstog *ja*, kojemu mnogi pridaju veliku važnost (...) naučio sam da mi bude draže da nisam potpuno u pravu i da nikamo ne pripadam» (Said, 2007: 214-215).

Svoj stav nepripadanja, kao i nastojanja da izgradi hibridni identitet, Jergović će u svim djelima implicitno ugraditi u svoju poetiku, međutim u jednom djelu će to eksplicitno zastupati. Riječ je o *Historijskoj čitanci* koju sam autor naziva rezultatom borbe protiv prisilnog zaborava, jednostranosti i međusobne isključivosti. Svoj stav i identitet će pažljivo i minuciozno graditi od samih fragmenata i detalja koji spadaju u različita područja popularne kulture, zajedničke povijesti, važnih i manje važnih osoba i događaja, lokalnih toponima, pa čak i fraza, stilova oblačenja, navika i ponašanja. Tim postupcima Jergović sam preuzima na sebe obrazac koji se u stvaranju kulturnih identiteta odvijao stoljećima pod kontrolom struktura moći. U srži tog obrasca je pretvaranje otpadaka, krpa i dronjaka svakodnevnog života u znakove koherentne kulture (Bhabha, 2002: 165).

Svoju pripadnost dvojnomo književno – kulturnom krugu Jergović će prikazati šaljivom analogijom s nogometom već na samom početku *Historijske čitanke*. On za samog sebe izjavljuje da se smatra bosanskohercegovačkim piscem, ali da ga se može smjestiti i u drugu književnost, onu kojoj pripada po svom etničkom porijeklu, čime zalazi u područje dvojnih pripadnosti «koje su u književnosti moguće dok, recimo, u nogometu nisu. U nogometu igraš za ovu ili onu reprezentaciju. Ali samo za jednu» (Jergović, 2000: 12). Nije slučajno što autor ovdje uzima za primjer nogomet čije je područje poligon za ispražnjavanje mržnje između kultura i nacija.

Pored konstruiranja novog identiteta od elemenata svakodnevnice, Jergović određuje i njegov širi okvir, Bosnu, prikazujući je na svoj specifičan način. Zanimljivo je kako kroz jednostavne pojave i pojmove provlači ozbiljna pitanja, pa čak i čitav smisao navedenog prostora i njegove sudbine. Njegova pažnja će uvijek biti usmjerena na detalje, čak i kada govori o univerzalnim načelima ljubavi, suživota i razumijevanja. Tako jednu od svojih priča oblikuje oko na prvi pogled beznačajne jezične činjenice: Bosanci svoju državu nikada neće nazvati domovinom, nego zemljom. « (...) u njemu je bila upisana neka čudna (...) šifra zemaljskog patriotizma. Bosna je zemlja, a ne domovina. Domovi mogu biti srušeni i spaljeni, domovina je bijedna i potrošena riječ koja je svojim podanicima učinila razna zla. Zato je Bosna zemlja» (Jergović, 2000: 28). Međutim, ta mala jezična igra govori o nastojanju tog prostora da se ogradi od svega onog što proizlazi iz pojma domovine – prisvajanje prostora, ograđivanje od drugih, samodovoljnost i isključivost.

Još jednom će karakteristikom Jergović opisati Bosnu, prije nego što krene na konstrukciju identiteta kojeg smješta u njenu unutrašnjost. Druga najvažnija osobina tog prostora je njegova nepokretnost, a u ovom slučaju će Jergović, kao i ostali pisci, istaknuti samo pozitivne posljedice takvog stava, upravo u kontekstu sukoba identiteta. Tromost Bosne je uzrok malog tračka njegovog optimizma jer će ta tromost pružiti najveći otpor onima koji su htjeli drastično mijenjati njen oblik i sadržaj: «Stotine je stranica Ivo Andrić posvetio ovoj nepokretnoj, tromoj Bosni u kojoj se ruše carstva i mijenjaju svjetovi, ali ona ostaje uvijek ista, nepromijenjena i tvrda u svom tupom ustrajavanju na vječito istim dnevnim i životnim ritualima, šutnjama i običajima na kojima se ustrajava sve dok se zbog njih ne izgubi glava» (Jergović, 2000: 14).

Budući da je cijela *Historijska čitanka* apologija sjećanju, Jergović svoj hibridni identitet gradi uglavnom na temeljima sastavljenima od fragmenata sjećanja. Oni se odnose na pojedine sitne događaje, navike, čak proizvode ili televizijske emisije; elemente koji su bili sastavni dio života

određene zajednice ljudi, bez obzira kojoj vjeri ili identitetu pripadali. To su njihove dodirne točke, mjesta na kojima se susreću, iskazujući iste emocije, i zato se pomoću njih može izgraditi zajednički temelj. Jedan je središnji element tog identiteta koji ima jaku simboličku vrijednost, bez ikakvih političkih implikacija, a to je ličnost Tita. On u ovom slučaju postaje simbol jednog načina života, a ne političkog sistema. Tako će Jergović na jednom mjestu dijeliti ljude s obzirom na njihov stav prema Titu: «No čovjeku je ugodnije sjediti s prvima, onima koji žale Tita, jer oni baš nikada ne mrze ljude druge vjere i nacije, dok ovi drugi, koji udaraju po mrtvom Titu, mrze sve što nije njihovo» (Jergović, 2000: 34). Druge točke oko koje će okupljati one istog sjećanja su: pizzerije, vlakovi, tv voditelji, robne kuće, nogometaši itd.

Jedan od značajnih elemenata koji čine konstrukciju novog identiteta je jezik. Njega će autor koristiti na dva načina: navodeći jezične fraze kao navike koje su zajedničke svim identitetima, te koristeći metafore u kojima izjednačava izraze tipične za različite identitete. Prvi slučaj objašnjava sljedeći navod iz teksta: «*Sir Oliver* se kaže upravo tako kako se i piše: *Sir* kao travnički sir, a ne *Ser* kako bi rekao onaj koji nije živio taj život. Isto tako dobro se zna za *Bleka Stenu*, dok ime *Black Stijena* ne bi ništa značilo» (Jergović, 2000: 139). Jednim tako slikovitim primjerom autor želi naglasiti kako se može pronaći jedva vidljiva struktura jednog jezičnog koda koji nadilazi kulturne granice.

U drugom slučaju su korištene metafore, kratke poetske slike, sastavljene od različitih izraza, koje time simboliziraju isprepletenost identiteta, a istovremeno i ismijavaju ideološku projekciju upletenih jezika kao potpuno različitih, bez mogućnosti međusobnog razumijevanja. Jedna od tih složenica je na primjer izraz «padnu teške sarajevske magle guste kao vrhnje, pavlaka i mileram» (Jergović, 2000: 38). Kada se u konkretnom slučaju autor ne može sjetiti neke osobe i njenog imena, pa time kojem od tri identiteta pripada, on će preko toga preći ravnodušno kao preko nevažne pojedinosti: «Ona se zvala teta Behija, teta Rada ili teta Milica. Radila je u banci» (Jergović, 2000: 49). Na razini imena, autor će brisati identitete, izjednačiti ih u njihovoj nevažnosti. Po tom pitanju, autor će također biti nostalgičan sjećajući se kako je komunizam izjednačavao ljude nakon smrti, svi su imali iste smrtovnice: «Ova povijest pamti svašta, ali ne i dječakovo ime. Je li on bio musliman? Osmrtnica je bila plava, a osim nje nije ostao nikakav trag» (Jergović, 2000: 65).

Jergovićev pripovjedač kao da je dosta religiozan i taj nazor prevladava u njemu kada pokušava domisliti krajnji smisao i vrijednost miješanja vjera i identiteta. Naime, četiri vjere bolje brane od zla nego samo

jedna: «Tradicija pravoslavlja i pravoslavnog bogoštovlja zajedno je s preostale tri vjerske tradicije činila jedan religijski krug, zaokruživala je sarajevsku kotlinu i štitila je od onih zala od kojih svijet može biti zaštićen vjerom u Boga». Ali, na kraju ipak prevladava pesimizam zbog sukoba i prolivene krvi: «Taj je krug najprije načet istrebljenjem naših Jevreja (...) a neka će buduća povijest potvrditi hoće li Sarajevo ostati gradom samo jednog rituala i jedne vjere, dok će sve drugo biti samo arheološke iskopine» (Jergović, 2000: 80-81). Zlo koje je zavlдалo natjerat će Jergovića da, uz prisjećanje za ljepotom ovih prostora, popusti pred željom bijega u druge prostore: «U svakom slučaju, Capri je zbilja bio dah svijeta (...) trebao je još jedan Capri, pa da naša povijest nikada ne bude prekinuta jer je toliko trebalo pa da Sarajevo bude isto što i bilo koji drugi grad. Recimo Frankfurt. A dobro je biti Frankfurt jer tamo više ne počinju ratovi» (Jergović, 2000: 107).

4. IRONIJA KAO ODGOVOR NA BESMISAO SUKOBA

Jergović se kao autor koji miješa identitete, promatra ih u njihovoj međuovisnosti, pretače ih jedne u druge i stvara svojevrsne hibride, našao pred zidom promatrajući sukobe identiteta s kojim se suočila novija bosanska povijest. Trebalo je naći razloge za nesuglasice među identitetima, te uvrstiti ih i u svoju poetiku. Međutim, Jergović je unaprijed odustao od toga, svaki njegov tekst odiše besmislenošću sukoba za koji ne samo da ne pokušava naći razrješenje, nego njegovu besmislenost dovodi to te točke da je čak ismijava. Sukob je postao gotovo dosadna zvonjava koja se neprestano ponavlja, kroz brojne velike i male privatne ratove, uvijek istim mehanizmom, kao da je postao sudbina tih prostora. Jergović će se pomiriti da je mržnja sastavni dio svakodnevnice: «I svakog čovjeka na zemaljskoj kugli (...) čovjekom je stotinama godina činila mržnja prema drugome (...) ona nas je učinila ljudima. Zadnji put kad nismo mrzili nismo ni bili ljudi nego smo bili majmuni» (Jergović, 2004: 168). Ali s ljudskom glupošću koja izbija iz sukoba kao krajnje manifestacije mržnje ne može se pomiriti.

Autor će u svrhu ironije stavljati oba identiteta u apsurdne okolnosti koje ih primoravaju na barem kratke trenutne suživota i određene kontakte, pokazujući koliko je besmisleno njihovo nastojanje da se potpuno odvoje: «Nakon što ih je popisao Aljo naredi da svi koji mogu u kuću uzmu dijete (...) uze tako svaki svoje Vlašče, što za hodžin hator, što iz straha od Boga ili zato što se sve u životu mora platiti» (Jergović, 2004: 212-213). Još jedan mehanizam će autor koristiti pri spajanju dvaju identiteta, a to je po principu ljudskih emocija. Podjednako često je to i tuga koja povezuje dva

lika (Hrvata i Muslimana u većini slučajeva) i smijeh u kojem se gube sve razlike: «Svijet koji se nikada nije previše ljubio, jer su svako malo izbijale bune i ratovi koji su ga tjerali na suprotne strane, našao je, eto, u mojoj prababi povod da pada jedan po drugome u smijehu i veselju» (Jergović, 2004: 357).

Jergović će svoju igru toliko razviti da će u jednom trenu čak tri ili četiri identiteta biti upletena u istu priču, svaki od njih će biti toliko relativiziran da će u tom kaosu naprosto postati nevažno tko pripada kome. Tako se u jednom dijelu priče *Jatrib* pojavljuje lik Radoslav, Srbin iz Hercegovine koji zalazi u muslimanski kafić u Zagrebu gdje upoznaje Sabinu Weiss, Židovku, a priču nastavlja njihova kćer koja se rodila na Hvaru (Jergović, 2004: 447-480). Identitet tih likova niti ne samo da nije u prvom planu, nego niti ne dolazi do izražaja, između likova nema razlike, svaki ima svoju putanju bez obzira na etničku pripadnost, a na njihovu pripadnost određenom identitetu suptilno upućuje samo simbolika imena i prezimena (Radoslav kao srpsko ime, Weiss kao židovsko prezime).

Upravo su imena u središtu Jergovićeve ironijske igre identitetima i njihovim značenjima. Pri tom je potrebno ime shvatiti kao samu srž identiteta, njegov sažetak, njegovu bit. Samo ime uspijeva u tako kratkom obliku prenijeti toliko mnoštvo značenja – glavne karakteristike lika koje uglavnom u tekstu dobiva preko stereotipa o određenom identitetu, porijeklo, ponekad i smještanje u lokalnu zajednicu, vjersko opredjeljenje itd. Vjerojatno je najefektniji primjer te ironije onaj iz priče *Lepant*: «Majka se u Zagrebu ipak oporavila (...) ona bi to okrenula na šalu, neka se zna šta smo i tko smo, pa nikome nikad nije rekla, a nitko to u Zagrebu nije znao sam od sebe, da joj se muž zvao Muhamed i da je prezime Hrvat muslimansko. Tako se nikada i nigdje nije prezivao neki katolik» (Jergović, 2004: 528).

Većina poigravanja s identitetom kroz ime, ismijavajući njegovu važnost, odvijat će se u situacijama kada Jergovićevi likovi pokušavaju spasiti goli opstanak ili se izboriti za kakvu korist. Ironiziranje identiteta u tim situacijama svesti će njihovu važnost na puno nižu (možda onu koja mu pripada) razinu. Autor se neće zadovoljiti time da pređe preko specifičnosti određenih identiteta kao prenaplašenim i nebitnim razlikama, nego će pokušati ironiziranjem potpuno potkopati postojanost i održivost identiteta. Kroz svoje likove koji se zbog koristi odriču svog identiteta, autor propagira ideju o prioritetu osnovnih ljudskih potreba, a ne očuvanja identiteta kojem pripadaju (što bi bio prioritet koji nameću strukture moći).

Tako će u priči *Halal* jedna od sporednih junakinja svoje ime mijenjati iz tradicionalno obojenog muslimansko u hrvatsko koje zvuči više moderno i neutralno. «Ne zovem se Vera, nego Munevera, ali sam frizerski

salon tako nazvala jer je kraće. A i bolje zvuči Vera. Ko bi se frizirao u salonu Munevera! Žene bi mislile da je to neka kona kod koje se dođe na kafu i priču, a ja sam ti, gospodine moj, u Zagrebu završila za frizerku» (Jergović, 2004: 126). To poigravanje s promjenom imena koje simbolizira promjenu identiteta premještajući prioritete najuočljivije je ipak u priči *Lepant*.

Tu se radnja se odvija na čak tri razine, a u jednoj od njih se prati sudbina lika Dabiše koji je uhvaćen kako radi bludne radnje s turskom ovcom, zbog čega ga odvođe u roblje. Predlažu mu da primi muslimansku vjeru, što on zbog straha i prihvaća, pri čemu dobiva i novo ime – Abdulah. Nakon tog odabira, sretan i zadovoljan završava u rukama etiopskog robovlasnika, jer je tako izbjegao robovanje na galiji (na galiji veslaju samo robovi krivovjernici), međutim nakon što njegov vlasnik otkrije svoju mračnu stranu (voli šibati robove kao dio ljubavne predigre) i pokida mu kožu na leđima, svog roba ponovno postavlja pred odabir, zove li se Dabiša ili Abdulah (galija ili i dalje mučenje kod Etiopljanina): «Svijetli gospodaru, moje ime je Dabiša!, rekao je Dabiša, s da mu osmijeh nije sišao s lica» (Jergović, 2004: 558). Iako je priča prilično tragična, lakoća kojom ovaj lik mijenja svoje ime s obzirom na okolnosti samo kako bi spasio vlastitu kožu više je nego komična.

U jednom trenu će igrati s promjenom identiteta otići u daleku krajnost. Ne samo da će jednom od likova u priči *Jilduz* promijeniti ime, vjeru ili jezik, već i sam spol. Otac u toj priči nakon sedam kćeri dobiva i osmu kojoj predlaže da živi kao muškarac i poštedi se svih obveza kojima zajednica opterećuje muško: «Mater je plakala kao da joj umire dijete, a babo je rekao – od sada nisi Jilduza, nego si Jilduz, pa je uzeo makaze i britvu i ošišao je u muško» (Jergović, 2004: 30). Nije ništa drugo ni preostalo autoru koji toliko briše granice između identiteta i ističe njihove dodirne točke, nego da od njihovih značenja napravi čistu lakrdiju. Znajući dobro da će najviše iritirati lakoća kojom njegovi likovi mijenjaju svoj identitet.

5. DALMACIJA KAO UTOPIJSKO UTOČIŠTE

Ironija je samo jedan način bijega od sukoba u kojem autor ne može niti razgraničiti sukobljene strane, a kamo li naći smisao i opravdanje tom sukobu. Drugi način koji isto tako učestalo koristi jest bijeg u Dalmaciju kao idealiziranu oazu mira i sklada kultura. Stav autora prema tom kulturnom prostoru je vidno nekritičan, utopijski, jednostran, on naglašava pozitivne karakteristike, zanemaruje negativne, nostalgично dočarava

atmosferu s dosta kolorita, ublažavajući sve negativne pojave koje se u tom prostoru pojavljuju. Opravdanje za bijeg autor će pronaći u sličnosti – nakon što konstruira hibridni identitet sastavljen uglavnom od muslimanskog i hrvatskog identiteta, on će potražiti sličnosti tog identiteta s dalmatinskim.

Spajanje dalmatinskog i bosanskog postaje čest motiv u njegovim djelima, moglo bi se čak i proglasiti glavnim obilježjem Jergovićeve poetike, koju je on u jednom intervjuu opravdao sljedećim riječima: «S jedne strane je to rezultat činjenice da je moje djetinjstvo bilo na relaciji Sarajevo – Drvenik kod Makarske (...) Međutim, ima tu i nešto drugo. Kulture i identiteti se nikada ne prostiru logikom državnih granica. Po mom dubokom uvjerenju, veća je poetska i, na neki način, kulturna srodnost između Dalmatinca bilo koje vjere ili nacije i Bosanca bilo koje vjere ili nacije, nego, recimo, Dalmatinca i Zagorca (...) ako vidim da su bosanske sevdalinke po osjećaju svijeta bliske dalmatinskim klapskim pjesmama, zašto bih se pravio da nije tako» (RE, 2004: 33).

Paić u svom djelu *Traume razlika* izlaže teoriju po kojoj je Balkan kolektivno podzemlje Zapada, a Mediteran kao svojevrсна utopija, dvije krajnosti i dva antipoda. Očito da Jergović nije jedini autor koji se kreće između te dvije krajnosti, sva suprotno nabijena pola. Negativne karakteristike Balkana, pa i cijele Europe, naglašavaju se do te mjere da cijeli prostor poprima jednu iskrivljenu sliku. S druge strane, Sredozemlje se često u modernim pripovijestima spominje kao zona civilizacijske tolerancije, iako zbilja govori sasvim suprotno (Paić, 2007: 164-165). Ljudima je oduvijek trebalo mjesto na koje mogu pobjeći od surove stvarnosti.

Kod Jergovića prostor igra veliku ulogu u određivanju sudbine likova i njihovog identiteta. Svi likovi osjećaju gotovo magnetsku privlačnost prema mjestu od kojeg potječu, uglavnom se kreću unutar okvira kojeg im prostor određuje, a ako su kojim slučajem završili izvan njega, u njima vlada nepobjediva želja za povratkom: «Nakon što mu je Gardel rekao da mu je Ciganka nešto vidjela na dlanu, Moric nije imao jasan plan (...) htio je još jednom vidjeti rodni grad (...) Trebao mu je razlog da otputuje u Bosnu, našao ga je u Gardelovoj strepnji» (Jergović, 2004: 84). Naravno, ako prostor toliko određuje likove i njihovu sudbinu, bijeg od besmisla se ne može ostvariti nikakvim sredstvima (maštanjem, suočavanjem sa sobom, poricanjem) koji ne uključuju i sam fizički bijeg iz tog prostora. Taj stav je odveo Jergovića do Dalmacije.

Kao glavnu karakteristiku tog prostora iz kojeg traži bijeg je nerazuman odnos njegovih ljudi prema životu i njegovoj vrijednosti: «Ginemo lako i ne tražimo razloge, nego oni dođu sami od sebe. A On sjedi

na nebeskom prijestolju i čudi se kako nam je život malo drag dok ga ima, a koliko suza pustimo kad ga više ne bude» (Jergović, 2004: 217). Od te mučne i neprihvatiljive ljudske gluposti, autor bježi u krajolik gdje mala djeca na plaži traže savršeno zaobljene kamene za uspomenu: «Oblutak s rupom donosi sreću. To su Lani govorili u djetinjstvu, dok su još iz Tuzle, gdje je tata radio u tvornici soli, svakoga srpnja odlazili na more u Zaostrog. Kamen mora biti potpuno glatak» (Jergović, 2004: 523). Čak i kada su glad i siromaštvo u pitanju, kada je kontekst Dalmacija onda je to egzotična gotovo idilična slika, ka na primjer iz priče *Lepant* kada lik pokušava preveslati do otoka gdje bi možda našao hranu, polako mu čamac pušta, a on ne zna plivati (Jergović, 2004: 557).

Kada autor pokušava sam sebi objasniti tu potrebu za idiličnom Dalmacijom kao oazom mira, onda tu naglašava ulogu nesvjesnog i njegove potrebe za mjestom gdje može pobjeći. On to čini kroz jedan od sporednih likova, ženu s teškoćom u razvoju koja, kada je nesretna ili gladna, ponavlja frazu *inšallah Madona, inšallah*, u kojoj spaja muslimansko – bosanske i katoličko – dalmatinske jezične elemente: «Ali o životu u kojem se zatekla, Dana nije ništa znala, niti je umjela govoriti o onome što se oko nje zbiva. Znala je reći da je gladna i žedna, ali čim bi je nahranili ili napojili, zahvaljivala se nekom od desetina kršćanskih molitvi koje je napamet znala. A ako joj kažu kako danas neće dobiti ništa za pojesti, Dana bi sklapala ruke, uz osmijeh se naklonila i kazala – inšallah Madona, inšallah! (Jergović, 2004: 557). Time autor daje naslutiti kako u svima postoji nesvjesna potreba za mirnim krajolicima koji će nas štititi, u koji se možemo sakriti od rata i gladi.

U skladu s time, Jergoviće će sukobe u Bosne prikazati kao rezultate mučne i surove, gotovo životinjske sile, koja izbija iz ljudi i koju oni ne mogu suzbiti niti oduprijeti joj se. Tako će lik iz priče *Halal*, u pijanom ludilu, pred očima svoga brata izbosti oca dvadeset puta, izmrcvariti njegovo tijelo (Jergović, 2004: 119-159). Ili će pak s potresnim detaljima opisivati osvajačke pohode u Bosni: «Ne daj Bože znati baš za svako zlo za kojim nam ne poletjela ruka, ali da smo spalili više od stotine sela i pregazili četiri grada, da smo salijevali istopljeno olovo u grla ljudi pronađenih u zemunicama, da smo ženama odsijecali dojke i puštali ih da oko trče dok ne iskrvare (...) da smo monasima smudili brade i tjerali ih da piju vlastitu mokraću» (Jergović, 2004: 15-16). Ali, ako i nesreće ima u Dalmaciji, onda se sve odvija kao u bajci – na primjer u priči *Misir* djetetova majka nestaje (odveli je, otišla, ne zna se, nema tragova nanesenog zla), sumnja se na tajanstvene ljude u crnom, dok djetetu jedino ostaje izrezbareni nož kao uspomena od oca (Jergović, 2004: 225-238).

Ovakva slika u odnosu na prethodne slike odsijecanja udova zaista djeluje kao bijeg u fantastični svijet.

Literatura

Bhabha, Homi. 2002. *Diseminacija – vrijeme, pripovijest i margine moderne nacije*, u: Biti, Vladimir. (ur.). *Politika i etika pripovijedanja*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 157 – 191

Derrida, Jacques. 1999. *Drugi smjer*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Jergović, Miljenko. 2000. *Historijska čitanka*. Zagreb – Sarajevo: Naklada ZORO

Jergović, Miljenko. 2004. *Inšallah, Madona, Inšallah*. Zagreb: Durieux

Kovač, Zvonko. 2001. *Poredbena i/ili interkulturalna književnost*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo

Novak, Slobodan Prosperov. 2004. *Povijest hrvatske književnosti, svezak IV*. Split: Marjan tisak

Paić, Žarko. 2007. *Traume razlika*. Zagreb: Meandar

RE, časopis za umjetnost i kulturu, br. 7, god. 4., prosinac 2004

Said, Edward. 1999. *Orijentalizam*. Zagreb: Konzor

Said, Edward. 2007. *Nepripadanje*. Zagreb: VBZ